

W. L. ...
1880

Konservator Tor Ambrosius Helliesen (1855–1914)

Mennesket og fagmannen

Nina Elisabeth Ingebretsen

Tor Ambrosius Helliesen var Stavanger museums bestyrer i 32 år, fra 1882 til 1914. Han har betydd mye for museets utvikling mot en vitenskapelig institusjon og for insektforskningen i Rogaland og på Sørlandet. Blant arkeologer er Helliesens navn særlig knyttet til hans systematiske fornminneregistreringer på Nord-Jæren. I 2014 er det 100 år siden Tor Helliesens død.

FRA FREDRIKSHALD TIL STAVANGER

Tor Ambrosius Helliesen ble født i Fredrikshald (Halden) 24. januar 1855.¹ Han var sønn av tollkasserer Henrich Helliesen og hans andre hustru, Anne Mathilde Elisabeth, født Hansen. Tor var den fjerde i en søskenflokk på seks. Faren hadde i tillegg seks voksne barn fra sitt første ekteskap.² Henrich Helliesen døde da Tor var seks år.³ Moren og barna ble boende i Fredrikshald til etter at Tor var konfirmert og hadde avsluttet skolegangen på reallinjen på Fredrikshald Lærde- og Realskole i 1872.⁴ Familien flyttet så til Kristiania, der Tor begynte på realgymnasiet på Maribogadens Skole i 1873.⁵ Han tok examen artium i 1875, examen philosophicum året etter og begynte så på realfagsstudier på Det Kongelige Frederiks Universitet (Universitetet i Oslo). Der tok han sin matematisk-naturvitenskapelige embetseksamen/lærer-eksamen i mai 1881. Han arbeidet deretter som lærer på Frøken Falsens Pigeskole og på Kristiania Private Borgerskole, før han ble ansatt på Stavanger museum i august 1882.⁶

Stavanger var imidlertid ingen ukjent by for den nyinnflyttede Tor Helliesen. Hans far var fra Stavanger. Tors farfar, Ole Helgesen Haga, var fra gården Haga i Sola og var gift med Karen Thorsdatter Grødem. Han livnærte seg som skipper og småhandler i Stavanger, der Tors far, Henrich, ble født i 1790.⁷ Henrich Helliesen ble tollkassererbetjent i Egersund i 1814.⁸ Der giftet han seg med sin første kone, Gurine Laurentia Schanche fra Egersund.⁹ Helliesen ble utnevnt til toller i Bodø og de flyttet dit i juni 1817.¹⁰ Etter 14 år i Bodø

Konservator Tor Ambrosius Helliesen.
Foto: Waldemar Eide/MUST.

Curator Tor Ambrosius Helliesen.
Foto: Waldemar Eide/MUST.

flyttet familien til Fredrikshald hvor Helliessen hadde fått stilling som tollkasserer.¹¹ Gurine Laurentia døde i 1837,¹² og Henrich Helliessen inngikk sitt andre ekteskap i 1850 i Fredrikshald, med den mye yngre Anne Mathilde Elisabeth Hansen fra Farsund.¹³

Blant Tor Helliessens slekt i Stavanger var hans fars brødre, Ole, Thore og Knud Helliessen. De drev et av Stavangers største handelshus, Helliessen & Co, og gjorde det godt innenfor skipsfart og handel med sild og andre varer inntil firmaet ble rammet av den økonomiske krisen på 1880-tallet.¹⁴ Knud Helliessen var gift med sin niese Karen, som var Tors halv søster.¹⁵ To av Tors eldre halvbrødre holdt også til i Stavanger: Johan Otto var postmester og Theophilus var overtollbetjent.¹⁶ En tredje av Tors halvbrødre, Henrik Laurentius Helliessen, bør også nevnes, selv om han ikke bodde i Stavanger. Han var stortingsmann og senere finansminister i flere perioder, senest i Christian Selmers ministerium, som i 1884 ble stilt for riksrett. Han var i tillegg en god akvarellmaler, kjent for sine motiver fra Kristiania på slutten av 1800-tallet.¹⁷

KONSERVATOREN OG MUSEUMSBESTYREREN¹⁸

Foreningen til opprettelse av et museum i Stavanger ble stiftet i 1877 med skoleinspektør A. J. Olsen som formann. Samme år ble det ansatt en preparant og en konservator. Foreningens formål var innsamling av gjenstander av etnografisk og naturhistorisk interesse, samt oldsaker, mynter osv., for med tiden å få i stand et ordnet museum for Stavanger by. I likhet med mange andre norske museer som ble etablert frem mot slutten av 1800-tallet, som for eksempel Kristiansand Museum og Arendal Museum, ble Stavanger museum et universalmuseum som fokuserte på naturalia, etnografiske gjenstander og oldsaker.¹⁹

De første årene etter opprettelsen var museet det en kan kalle et «raritetskabinett». Direksjonen henvendte seg til skipperne og misjonærer med oppfordring om å ta med seg dyr og gjenstander fra sine reiser. Lærere, prester og lensmenn rundt i amtet ble anmodet om å samle inn saker de mente kunne ha interesse for museet. Senere ble de spesielt bedt om å ivareta Stavanger museums interesse ved funn av oldsaker.

Museets første konservator, cand. pharm. Sophus A. Buch, fratrådte stillingen i januar 1882, og cand. real. Tor Helliessen begynte sitt mangeårige virke som

konservator, og i realiteten bestyrer, på Stavanger museum 4. august 1882. Arbeidsoppgavene på museet var ikke så omfattende at de fylte en hel stilling da Helliessen ble tilsatt, og lønnen på 1600 kroner i året var heller ikke høy nok til å leve av. Ved siden av konservatorstillingen underviste han i tegning og naturvitenskap ved ulike skoler i byen.²⁰ Helliessen hadde ansvar for hele museet, både den naturhistoriske og den historisk-antikvariske avdelingen. Han var også direksjonens sekretær og museets kasserer. I tillegg til konservatoren var det fortsatt ansatt en preparant, senere to, ved museet.

Museet holdt de første årene til i en trebygning i Nedre Strandgate 3, som de først leide og senere kjøpte av Jernbanen. Helliessen fikk seg bolig like i nærheten, i Øvre Strandgate 18.²¹ Begge disse adressene lå i det kvartalet innerst i Vågen som ble sanert på 1950- og 60-tallet for å huse næringsbygg som Ankerbygget og Romsøegården.

Museets lokaler i det gamle trehuset i Nedre Strandgate ble raskt for små, og en var redd for brannfaren allerede da huset ble tatt i bruk som museum. Etter mange års diskusjoner om et nytt museumsbygg satte direksjonen i 1891 endelig i gang arbeidet med å få oppført en ny bygning på Skjævelandsstykket, en eiendom som var blitt skjenket museet fra Stavanger kommune noen år tidligere. Byggingen startet i januar 1892. Helliessen gjorde en stor innsats i planleggingen av det nye museet, og ved flyttingen og ordningen av samlingene i de nye utstillingsrommene. 19. oktober 1893 ble den nye, staselige museumsbygningen innviet. Arkitekten var Hartvig Sverdrup Eckhoff, samme arkitekt som hadde stått for nabobygningene til museet; Stavanger Teater, Turnhallen, og senere Stavanger Sykehus.²²

Museumsbygningen bestod av et inngangsparti og en nordfløy. Det var to etasjer, pluss kjeller og et loft med en kuppelsal over inngangspartiet. Siden den naturhistoriske samlingen var den største på museet, var det naturlig nok de zoologiske utstillingene som opptok størstedelen av den nye bygningen. I første etasje var det utstilt sjødyr, fisk, insekter og slanger m.m. Utstoppede pattedyr fylte annen etasje, i loftsrommet var det skjeletter, og i kuppelhallen fikk kirkesamlingen plass. Oldsakene var utstilt i et lite rom i kjelleren, der

Tor Helliessens tegning av den nye museumsbygningen i 1893, sett fra sør.
Fra SMÅ 1893, plansje 2.

Tor Helliessen's drawing of Stavanger Museum's new building in 1893, seen from south.
Source: Stavanger Museum Annual Report for 1893.

hadde også etnografisk materiale og gamle norske gjenstander hvert sitt lille rom.²³

Stavanger museum under oppføring i 1892, sett fra nord.
Foto: Carl Johan Jacobsen/Stavanger Byarkiv.

Stavanger Museum under construction, seen from north. The photo was taken in 1892.

Photo: Carl Johan Jacobsen/Stavanger City Archives.

I begynnelsen, mens museet lå i Nedre Strandgate, var det åpent kun for medlemmer i museumsforeningen og for de som hadde gitt gaver til museet. Men ganske snart åpnet museet også for et vanlig publikum. Åpningstidene var hver søndag fra 12.00 til 13.00. Etter hvert holdt museet åpent også et par timer på torsdagene, og om sommeren en time hver søndag ettermiddag.

Museet hadde ca. 11 000 besøkende i åpningstiden i 1890, et stort antall, siden byens innbyggertall bare var i underkant av 24 000.²⁴ I tillegg kom andre besøkende og skoleklasser både fra byen og fra landområdet utenom de faste åpningstidene.

Stavanger museum gjennomgikk en stor utvikling i Helliessens tid som bestyrer. Fra og med 1890 fikk museets årsberetning et faglig innhold i tillegg til den rene årsberetningen med regnskap, medlemsliste og museets tilvekstfortegn-

Fra den zoologiske utstillingen på Stavanger museum rundt 1910.

Foto: Ukjent/MUST.

The zoological exhibition at Stavanger Museum, c. 1910.

Photo: Unknown/MUST.

else. Med dette tok museet et stort skritt i retning av å bli en vitenskapelig institusjon. Museet kunne da opprette bytteforbindelser med andre institusjoner, noe som dannet grunnlaget for museets bibliotek.²⁵ Årsberetningen endret navn til «Aarshefte» i 1900. (Videre brukes forkortelsen SMÅ som en samlebetegnelse for årsberetningene, årsheftene og årbøkene (fra 1940).)

Innholdet i SMÅ gjenspeiler museets prioriteringer. Her har Helliesen utarbeidet relativt detaljerte beskrivelser av den årlige tilveksten av naturhistorisk materiale, som eksempelvis oversikter over hvilke dyr som ble preparert og utstilt, mens tilveksten i den etnografiske og kulturhistoriske samlingen i hovedsak bare ble tallfestet. Arkeologien var også prioritert. De arkeologiske gjenstandene som kom inn til museet ble hvert år beskrevet av Helliesen i en egen katalog i SMÅ.²⁶ Hvert år kom det også en fortegnelse over skrifter innkommet til museets bibliotek.

Helliesens egne entomologiske artikler var de første vitenskapelige artiklene som ble publisert i SMÅ. De to første kom i 1890.²⁷ Året etter kom den første artikkelen med naturvitenskapelig innhold av en forfatter utenfor museet.²⁸ I 1898 innledet Helliesen sin serie om arkeologiske registreringer i Stavanger amt.²⁹ I 1905 kom den første artikkelen som omhandlet museets samling av nyere kulturhistoriske gjenstander, nemlig den første i en serie med fortegnelser over gamle norske ovner i museets eie, skrevet av museets daværende preparant, Lars Tjøtta.³⁰

Museets samlinger ekspanderte raskt gjennom gaver og innkjøp. Gaver var viktige for utvidelsen av samlingene, så hvert år inneholdt SMÅ lister over gaver til museet med giverens navn og hva slags gjenstand som ble donert. Det var gaver av mange slag, både av naturvitenskapelig art, men en fikk også inn etnografiske gjenstander, mynter, medaljer, gamle dokumenter, bøker og oldsaker. Her er noen få eksempler fra oversikten over gaver i ulike årganger av SMÅ: I 1891 ga skipskaptein Jensen en levende skilpadde, og skoleelev Alfred Gabrielsen ga en sølvmynt fra Venezuela og en dansk 2-skilling fra 1784. I 1894 ga bestyreren av Santalmisjonens teplantasje i India 14 etnografiske gjenstander fra India og 33 modeller i messing av indisk husgeråd. I 1896 arvet museet gamle møbler, etnografiske gjenstander og oldsaker funnet i Stavanger amt fra avdøde klasselærer Hansson på Tjensvoll. I 1901 ga Birgitte Jensen en gammel kaffekvern og i 1903 fikk museet en polarulv og en polarokse av rederiet «Fram», konsul Heiberg og fabrikkeier Ringnes.

Den nye museumsbygningen ble snart for liten. Det ble allerede i 1899 satt i gang pengeinnsamling for å utvide museet med en sørfløy, men denne utvidelsen kom først i 1930.

Med større samlinger økte Helligsens arbeidsmengde på museet. I tillegg til administrasjonen av museet var han opptatt med sin egen insektforskning, og i 1897 startet han opp med registrering av fornminnene i Stavanger amt. Både den etnografiske samlingen og samlingen av norske kulturhistoriske gjenstander var preget av tilfeldige gaver og innkjøp. Helligsen hadde hverken hatt tid eller kapasitet til å beskjeftige seg med denne delen av museet. Men Helligsens og Stavanger museums engasjement i Stavanger amts arkeologi ble etter hvert større, blant annet forut for og i forbindelse med den nye fornminnelovgivningen i 1905, noe jeg vil utdype nedenfor.

Helligsen fikk ikke full stilling ved museet før i 1908, da med en gasje på 4000 kroner i året. Året etter ble det endelig, etter flere års påtrykk fra Helligsen, opprettet en ny konservatorstilling. Denne ble besatt av arkeologen Anton Wilhelm Brøgger, som fikk ansvaret for den historisk-antikvariske avdelingen. Helligsen kunne da konsentrere seg om arbeidet som museets bestyrer, om den naturhistoriske delen av museet, den entomologiske forskningen, og om de videre fornminneregistreringene. Ansettelsen av Brøgger resulterte i at de kulturhistoriske og de arkeologiske gjenstandene fikk større utstillingsplass på bekostning av det naturhistoriske materialet. Stavanger museum ble også etter hvert anerkjent som et arkeologisk museum, med de samme rettigheter og plikter i forhold til fornminnelovgivningen som de andre fire arkeologiske museene hadde.³¹

Brøgger sluttet i sin stilling i oktober 1913, og ble erstattet av arkeologen Helge Gjessing, som etter Helligsens død i 1914 ble museets bestyrer. Heretter ble den arkeologisk-kulturhistoriske avdelingen den viktigste for museet i mange år.³² Fritz Jensen, Helligsens assistent, ble ansatt som assistent for å styre den naturhistoriske avdelingen etter Helligsens død.

Helligsen var en god tegner, og det er grunn til å anta at han utformet og tegnet det emblemet som var Stavanger museums logo gjennom 110 år. I en notatbok fra 1897 finnes det flere skisser med ulike varianter av emblemet.³³ Ugleemblemet ble brukt første gang på forsiden av SMÅ for 1900, og samtidig ble det tatt i bruk som brevhode på museets brevpapir. Emblemet ble noe

Stavanger museums emblem på forsiden av SMÅ 1901.

The emblem of Stavanger Museum on the front page of Stavanger Museum Yearbook 1901.

Tor Helliessens skisser, i en notatbok fra 1897, av uglen som ble Stavanger museums emblem fra 1900 til 2010. Tilhører MUST.

Sketches of the owl, found in Tor Helliessen's notebook from 1897, which became the emblem of Stavanger Museum from 1900 until 2010. The notebook is filed in Museum Stavanger's archives.

endret i 1908³⁴ (eikestubbemotivet i midten ble byttet ut med vinstokk-motivet som siden 1939 har vært i Stavangers byvåpen), men forble deretter uforandret helt til 2010 da Stavanger museum ble en del av Museum Stavanger (MUST).

ENTOMOLOGEN

Helt fra guttedagene i Fredrikshald hadde Tor Helliessen vært opptatt av naturen. Han drev allerede da med innsamling av insekter, noe han fortsatte

med som student i Kristiania og som med tiden resulterte i en stor privat insektsamling.³⁵ I Stavanger fikk han god anledning til å utvikle denne faginteressen, der biller (Coleoptera) var hans spesialfelt.

Både Jæren, Ryfylke og nesten hele Sørlandet var så å si ukjent terreng for entomologene inntil Hellitesen startet sine undersøkelser der. Med hans systematiske og nitidige innsamlinger ble dette området et av de best undersøkte i hele landet, flere nye billearter ble oppdaget, og museet fikk en av landets største samlinger av Coleoptera. Hellitesen brukte flere uker hvert år til reiser på Jæren, i Ryfylke, på Sørlandet og Østlandet for å samle insekter, i første rekke biller. De samme lokalitetene ble besøkt gjennom flere år og til ulike årstider for å få et så godt forskningsgrunnlag som mulig.³⁶ Men han trengte ikke alltid å reise så langt for å samle insekter til forskningen. Billene kunne han finne ved Mosvatnet i Stavanger, under løvhauger i museumsparken, og i byens kjellere. På byens bakerier siktet han melet på leting etter nye billearter. Han fikk også tilsendt biller fra andre fagentomologer og fra amatørentomologer rundt i landet.³⁷

På sine ekskursjoner kunne Hellitesen ha følge av unge assistenter. En som ble oppfordret av Hellitesen til å forske på Coleoptera var haugesundsgutten Andreas Strand. Han hadde vært interessert i insekter allerede fra skoletiden, og mens han gikk på Telegrafskolen i 1914, tok han en tur til Stavanger og møtte Tor Hellitesen. Strand fikk sin første innføring i innsamling og preparering av insekter under ekskursjoner med Hellitesen og ble etter hvert en nasjonalt og internasjonalt anerkjent spesialist på Coleoptera.³⁸

Tor Hellitesen begynte å publisere resultatene av sin entomologiske forskning i SMÅ for 1890. Hellitesen hadde her to entomologiske artikler. Den ene var «Bidrag til kundskaben om Norges coleopterfauna». Dette var den første av i alt syv artikler under samme navn (i SMÅ for 1890–1894 og 1898–1899), der Hellitesen presenterte nye billearter i Norges fauna (fra Østlandet, Sørlandet og Rogaland) og nye funnsteder for allerede kjente arter. Den andre artikkelen var «Fortegnelse over coleoptera, fundne paa Jæderen i 1890», som var den første i en artikkelserie der billene Hellitesen samlet på Jæren og i Ryfylke ble publisert (i SMÅ for 1890–1893, 1897 og 1905). I SMÅ for 1909–1913 kom serien «Nogle nye norske coleoptera» eller «Nogle coleoptera nye for Norges fauna». Hellitesen publiserte også tre artikler på esperanto og en på tysk i SMÅ for 1911–1913, der han bearbeidet enkelte grupper av Coleoptera, samt

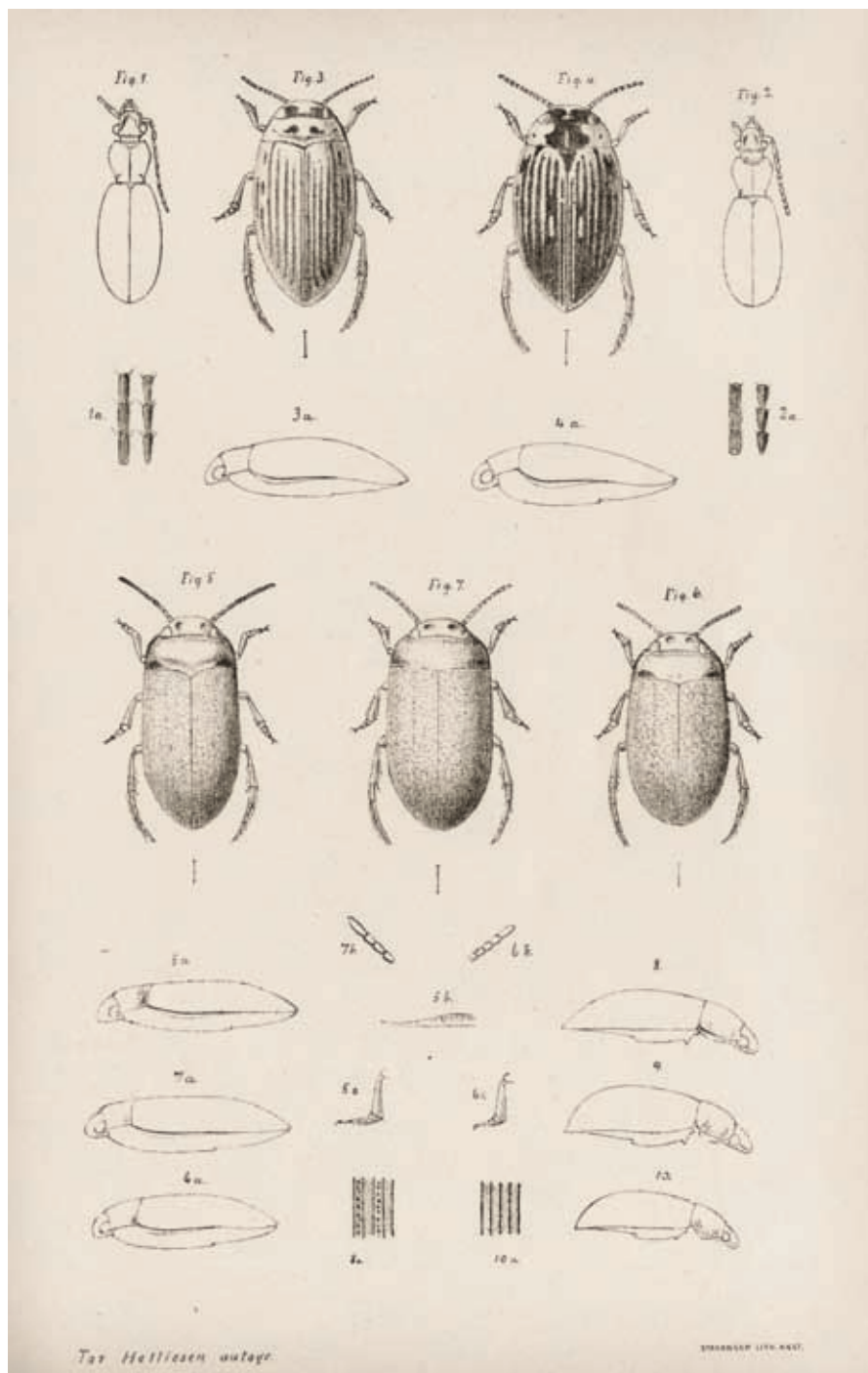

Illustrasjon, tegnet av Tor Helleisen til hans artikkel «Bidrag til kundskaben om Norges coleopterafauna (III)» i SMÅ 1892.

Drawing by Tor Helleisen, used in his article «Bidrag til kundskaben om Norges coleopterafauna (III)» in Stavanger Museum Yearbook 1892.

Illustrasjon, tegnet av Tor Helleisen til hans første publiserte artikkel, «Bidrag til kundskaben om Norges coleopterafauna», i SMÅ 1890.

Drawing by Tor Helleisen, used in his first published article «Bidrag til kundskaben om Norges coleopterafauna» in Stavanger Museum Yearbook 1890.

en norsk artikkel i SMÅ for 1897 som omhandlet en for den skandinaviske halvøy ny snutebille. Etter Helliensens død i 1914 ble hans siste avhandling, «Stavanger amts coleoptera», en samlet oversikt med resultatene av de mangeårige undersøkelsene i Rogaland, fullført av Fritz Jensen, som hadde vært Helliensens assistent på ekskursjoner og på museet. Avhandlingen ble publisert i to deler i SMÅ for 1914 og 1915.³⁹ Flere av artiklene er illustrert med Helliensens egne tegninger.

Tor Helliensens artsbestemte også biller for utenlandske museer, deriblant British Museum.⁴⁰ I tillegg til billesamlingen på drøyt 12 000 eksemplarer bygget han opp mindre samlinger av sikader,⁴¹ øyestikkere og teger på museet. Billesamlingen er i dag forskningsmessig verdifull fordi den dokumenterer billefaunaen slik den var før den store jordbruksrevolusjonen gjorde sitt inntog.⁴² Etter Helliensens død fikk Stavanger museum hans private insektsamling som han hadde opparbeidet gjennom undersøkelser på Østlandet i sine tidligere år.⁴³

I 1904 ble Norsk entomologisk forening stiftet, og Tor Helliensens ble medlem året etter.⁴⁴ Foreningen arrangerte årlige faglige ekskursjoner, der Helliensens deltok. Blant annet var han med til Kongsvinger i 1912 og til Hvaler i 1914.⁴⁵

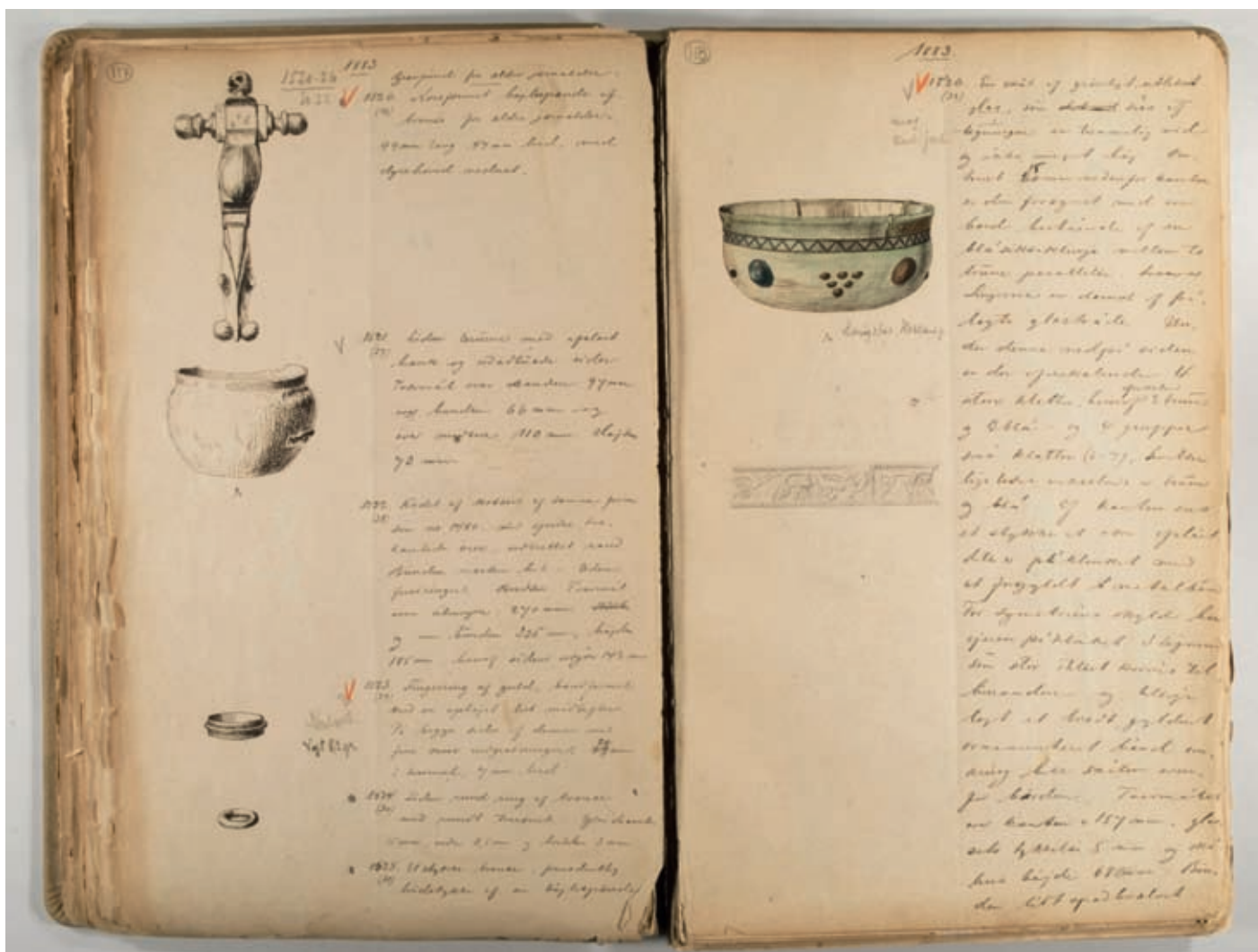
Norsk entomologisk forening på ekskursjon til Kirkøy på Hvaler, 31. mai 1914. Fra venstre: Thomas Georg Münster, Axel Conradin Ullmann, Thor Hiorth Schøyen, Tor Helliensens og Hans Kristian Hanssen. Foto: Leif Reinhardt Natvig/Norsk entomologisk forening.

The Norwegian Entomological Society on excursion to Kirkøy on Hvaler, on the 31st of May, 1914. From left: Thomas Georg Münster, Axel Conradin Ullmann, Thor Hiorth Schøyen, Tor Helliensens and Hans Kristian Hanssen. Photo: Leif Reinhardt Natvig/The Norwegian Entomological Society.

ARKEOLOGEN⁴⁶

En av arbeidsoppgavene som Helliesen la ned mye arbeid i helt fra starten av, var katalogisering av de arkeologiske funnene som kom inn til museet.

Funnene ble registrert i den håndskrevne hovedprotokollen, deretter ble funnkatalogene publisert – de første årene i årsberetningene til «Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring» (Fortidsminneforeningen) og fra 1891 også i SMÅ. Funnbeskrivelsene viser at Tor Helliesen var trent i å beskrive hva han så, dette var jo noe han var vant til fra insektforskningen.

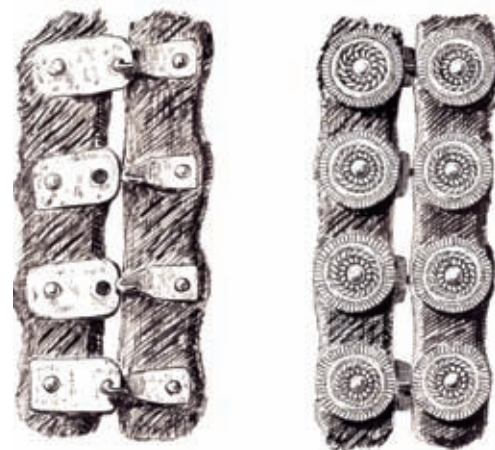

Både Fortidsminneforeningens årsberetninger og referanseverkene⁴⁷ Helliessen benyttet har flotte illustrasjoner av oldsaker, og Helliessen illustrerte selv de trykte katalogene i SMÅ med tegninger. Han var en dyktig tegner. I de håndskrevne hovedprotokollene, særlig i de første årene, har han tegnet mange av funnene. Tegningene er i dag god dokumentasjon av smykker, våpen og andre gjenstander som kan ha blitt sterkt redusert etter datidens mangelfulle konservering og mange år i magasinet.⁴⁸

I 1897 startet Helliessen opp med de fornminneregistreringene han er særlig kjent for blant dagens arkeologer. Han så med bekymring på at gravhauger og andre fornminner ble fjernet eller ødelagt, delvis i forbindelse med landbruk og veianlegg, men også av vandaler og «guldsøgere».⁴⁹ Og han hadde god grunn til bekymring, for Norge hadde ennå ingen lov som beskyttet gravhauger og andre fornminner, og det var fritt frem for hvem som helst til å stikke spaden i jorda og lete etter «skatter» fra fortiden.

Helliessens registreringer kan regnes som et arkeologisk pionerarbeid. Rundt om i landet, også i Rogaland, var det utført sporadiske registreringer både på 1700- og 1800-tallet. Men Helliessens registreringer er de første systematiske fornminneregistreringene i et større geografisk område i Norge. Helliessen dro rundt og registrerte, beskrev og kartfestet tidligere kjente og ukjente fornminner på hver gård i hvert sogn og prestegjeld. Han fikk også opplysninger om fjernede fornminner og om funn fra bønder og andre han møtte på sine registreringsturer, opplysninger som ellers ville ha gått tapt. Registreringene er viktige i dag da de er gjort før industrialiseringen av jordbruket skjøt fart, med det resultat at enda flere fornminner er forsvunnet. «Oldtidslevninger i Stavanger amt» ble på i alt tretten deler. Den siste delen ble publisert i SMÅ for 1913. Da var hele Nord-Jæren, med de nåværende kommunene Randa-berg, Stavanger, Sandnes, Sola, Klepp og Time, registrert og publisert.⁵⁰

En av grunnene til at Helliessen startet opp med registreringene, i tillegg til at han så at flere og flere fornminner forsvant, kan ha vært å befeste Stavanger museums posisjon som vitenskapelig institusjon på det arkeologiske området.⁵¹ Det første forslaget fra myndighetene til vern av fortidsminner kom i 1897. Landets sentralmuseer skulle ha retten til å ta hånd om oldsaker og enerett til å foreta vitenskapelige undersøkelser. Stavanger museum var ikke blant disse. Museet hadde foretatt utgravninger av gravhauger på Jæren allerede fra 1879, men Bergen Museum anså seg som eneberechtiget til alle

Tor Helliessens originaltegning av et sett hektespener i bronse med forgylling fra et yngre romertids gravfunn på Østabø i Vindafjord. Publisert i SMÅ 1900. Tegning: Tor Helliessen/Arkeologisk museum, UiS.

Tor Helliessen's original drawing of a set of gilded bronze clasps from a late Roman Iron Age burial find from Østabø in Vindafjord. Published in Stavanger Museum Yearbook 1900. Drawing: Tor Helliessen/Museum of Archaeology, University of Stavanger.

Sider fra den arkeologiske hovedprotokollen for 1883 med Helliessens funnkatalog og tegninger. Foto: Terje Tveit/Arkeologisk museum, UiS.

Pages from the archaeological journal for 1883, showing Tor Helliessen's handwriting and drawings. Photo: Terje Tveit/Museum of Archaeology, University of Stavanger.

Tor Helliesen (sittende) foretar de første arkeologiske utgravningene i Vistehola i Randaberg i 1907.

Foto: Ukjent/Arkeologisk museum, UiS.

Tor Helliesen (sitting) conducting the very first archaeological excavations of Vistehola in Randaberg in 1907.
Photo: Unknown/Museum of Archaeology, University of Stavanger.

oldfunn i Stavanger amt og kjøpte opp oldsaker og foretok utgravninger. Stavanger museums direksjon intensiverte sitt arbeid overfor Kirke- og undervisningsdepartementet for å sikre seg retten til å ta hånd om oldsakene i amtet etter verneforslaget i 1897. «Lov om fredning og bevaring af fortidslevninger» ble vedtatt i 1905, og året etter fikk Stavanger museum og Bergen Museum like rettigheter innen amtet. Ansettelsen av Brøgger i 1909 resulterte i at museet fikk eneansvaret for fornminneforvaltningen i Stavanger amt i 1911.⁵²

Den minst kjente siden av Tor Helliesens arkeologiske arbeid er utgravningene hans. Rundt 250 gravhauger ble undersøkt i forbindelse med registreringene. De aller fleste av undersøkelsene var mindre etterundersøkelser i gravhauger, i rester av gravhauger eller bare i gravkamre, der grunneier eller andre hadde gjort funn allerede. Noen intakte hauger ble også undersøkt. I tillegg kommer et ukjent antall undersøkelser som ble gjort i årene før han satte i gang med registreringene, utenom registreringene og i forbindelse med de registreringene han ikke rakk å bearbeide og publisere. I tillegg til gravhauger undersøkte Helliesen flere fornminnetyper, som alvedanser eller høystakktufter, en heller med spor etter steinalderbosetning ved Helleberget på Stangeland i Klepp og en matavfallsdyng fra steinalder i Kvernevik i Randaberg. Helliesen avdekket også ruinene av en 13 meter lang og 6,5 meter bred kirkebygning fra middelalderen på Viste i Randaberg.⁵³

Et av de mest kjente boplassfunnene i landet ble gjort mens Helliesen bestyrte museet. Stavanger museum fikk høsten 1907 inn en melding om at skjellsand som var hentet fra Vistehola i Randaberg og strødd utover åkrene i nærheten, inneholdt dyrebein, flintavslag og trekull. Helliesen og preparant Lars Tjøtta dro til stedet og satte i gang en undersøkelse. I kulturlaget ved østveggen inne i Vistehola kom et menneskeskjelett til syne. Det var det 8000 år gamle skjelettet til den etter hvert så kjente Vistegutten, et av de eldste menneskeskjelett som er funnet i Norge. Helliesen innså nok sin begrensning som arkeolog, og Brøgger ble kontaktet for å lede den videre undersøkelsen av steinalderboplassen på Viste.⁵⁴

LÆREREN

I Kristiania hadde Helliesen undervist på Frøken Falsens Pigeskole og på Kristiania Private Borgerskole.⁵⁵ Fra sin tid på Frøken Falsens Pigeskole i 1881–1882 fikk Tor Helliesen en god attest. «Han har forstaaet at vinde elevernes interesse for sine fag. Ligesom der ogsaa altid har hersket god disiplin i hans timer, hvorfor jeg tør anbefale ham som en dygtig og samvittighedsfuld lærer» skriver skolens rektor, F. Maurer, i en attest datert 17. februar 1882.⁵⁶

Helliesen underviste opp gjennom årene i naturfag og tegning på flere av privatskolene som var blitt opprettet i Stavanger på 1800-tallet. Straks han kom til byen begynte han som lærer ved Stavanger Private Middelskole og ved Frøken Wieses Pigeskole.⁵⁷ På Stavanger Private Middelskole, som senere endret navn til Storms Skole, var han ansatt frem til sommeren 1909.⁵⁸ Denne skolen var den andre høyere skolen som ble opprettet i byen, den første var Stavanger Offentlige Skole på Kongsgård. Fra starten var Stavanger Private Middelskole en ren gutteskole, men i 1895 fikk jenter også adgang. Skolen var populær, og Alexander Kielland var en av dem som sendte sine gutter dit. Ved århundreskiftet hadde skolen 293 elever, hvorav 97 jenter. Skolen leide lokaler av Stavanger Tekniske Aftenskole i Vaisenhusgata 50, der Bergeland videregående skole nå holder til.⁵⁹

Ved Frøken Wieses Pigeskole underviste Helliesen fra 1882 til 1899,⁶⁰ da skolen ble nedlagt. Denne skolen var, som navnet sier, en ren pikeskole og hadde elever fra første til tiende klasse. Det var flest lærerinner på skolen, men mannlige lærere fra Kongsgård og Storms skoler underviste i øverste klasse. I skoleåret 1895–1896 hadde skolen to bestyrerinner, 11 lærerinner, fem lærere og rundt 200 elever. Fra 1866 av hadde skolen et eget hus med stor hage i Laugmannsgata 7.⁶¹ Huset er i dag butikklokale.

I årene 1887–1890 var Helliesen tilknyttet Frøknene Rings Pigeskole.⁶² Skolen hadde ti ettårige klasser og Helliesen underviste i botanikk og zoologi i øverste klasse. Skolen holdt hus i Kongsgata 49, i en stor murbygning som fremdeles eksisterer. Den tilhørende hagen ned mot Breiavatnet var blitt omgjort til lekeplass for elevene.⁶³ Frøken Josefine Ring ga Tor Helliesen de beste skussmål som lærer i en attest fra 17. desember 1892 og skriver at han var en «dygtig, grei og samvittighetsfull lærer».⁶⁴

Helliesen hadde også undervisning på en av byens offentlige skoler. Han begynte som lærer på Stavanger Tekniske Aftenskole allerede i 1882.⁶⁵ Et dagboksnotat viser at han fremdeles underviste der i 1908.⁶⁶ Skolen var en fagskole og en av forløperne til Bergeland videregående skole.⁶⁷

Helliesen må ha vært en streng lærer. En av hans elever på Storms Skole var Otto Lous Mohr, den senere kjente arvelighetsforsker og rektor ved Universitetet i Oslo.⁶⁸ Han fortalte om Helliesen i sine barndomsminner i

Stavanger Aftenblad 29. august 1953: «Tor Helliesen, som var konservator på Muséet, hadde vi i naturfag og tegning. Ham var vi redd. Han var alltid grav- alvorlig og dystert og hadde ord for å være sinna. Bare én gang, da han fikk et ganske usedvanlig stupid svar, kunne han ikke la være å trekke på smile- båndet. Lenge etter gikk det som et frasagn blant oss gutter: 'Da lo Helliesen!'. Men engang syntes vi at vi selv var storartet i vårt edelmot. Vi hadde funnet ut at Helliesen vist i grunnen var ulykkelig. Og så besluttet vi å gi årets julepresang til ham. Han ble overrasket og forvirret, nesten til det rø- ende, så vi syntes vårt valg var en fulltreffer.»⁶⁹

Frøken Wieses Pigeskole i Laugmannsgata 7, der Tor Helliesen underviste i årene 1882–1899. Bildet er fra 1898.

Foto: Ukjent/Stavanger Byarkiv.

Ms. Wiese's Girls School at Laugmannsgata 7 in Stavanger center, where Tor Helliesen was teaching from 1882 to 1899. The photo was taken in 1898.

Photo: Unknown/Stavanger City Archives.

At Helliessen gjorde bruk av museets samlinger i sin undervisning, viser en annen historie. Ved store markedsdager i Stavanger var det forlystelser av mange slag, som telt med ulike opptredener og fremvisning av «merkverdigheter». Halvor Storm forteller i boken «Fra det gamle Stavanger»⁷⁰ om da han som gutt sammen med sine venner i et telt fikk «se et stykke av 'skjinet av den hvita elefanten'. I et ubeskrivelig språk ga framviseren en alt annet enn anstendig redegjørelse av dette hellige dyrs levevis. Våre venner sa fy til oss gutter da vi lo. Neste dag interpellerte vi vår lærer i naturhistorie, konservator Tor Helliessen, om dette 'skjin', hvilket hadde til følge at han alvorlig formante oss til å lese bedre om elefanten, så vi ikke mere tok feil av en elefant og – en kanin! Hvorpå han tok oss med ned på museet, som da var i Nedre Strandgate.»⁷¹

FAMILIELIV

6. januar 1890 giftet Tor Ambrosius Helliessen seg med den 19 år gamle Alvide Christine Pedersen i St. Petri kirke i Stavanger.⁷² Christine var datter av skipsfører Gustav Bernhard Pedersen og Hilda Pedersen, og flyttet fra barndomshjemmet i Store Skippergate⁷³ til Løkkeveien, der brudgommen bodde.⁷⁴ Ekteparet fikk en datter, Herdis, 22. april 1891.⁷⁵

I 1894, året etter at Stavanger museum tok den nye museumsbygningen på Skjævelandsstykket i bruk, flyttet familien Helliessen inn i nybygget hus i Møllegata 12. Der leide de andre etasje og loftet, og hadde en tjenestepike til hjelp i huset.⁷⁶ Huset i Møllegata 12 eksisterer ikke lenger, Madlaveien går delvis over tomten der huset lå.

Etter et par år i Møllegata 12 besluttet ekteparet Helliessen å flytte fra hverandre. I juli 1896 var de til mekling hos sogneprest Bergesen og hos byens magistrat (borgermester) Alexander Kielland.⁷⁷ I september samme år søkte de om separasjon og fikk bevilling til foreløpig separasjon januar året etter.⁷⁸ De var blitt enige om at Tor skulle betale en sum til Christine ved separasjonen, samt et fast beløp til underhold av henne i tre år fremover. Videre var de enige om at «Vort eneste barn, Herdis, forbliver hos faderen og skal for fremtiden tilhøre ham alene, idet moderen herved fraskriver sig enhver ret til barnet, så lenge faderen er i live.»⁷⁹

Våren 1898 søkte paret om skilsmisse, men fikk avslag.⁸⁰ Etter en ny søknad som også innbefattet tillatelse til å inngå nytt ekteskap, fikk de skilsmisse ved

kongelig bevilling i februar 1899.⁸¹ I juni samme år giftet Christine seg med legen Herman Gerhard Gade i Bergen og bosatte seg der.⁸² Tor Helliesen giftet seg ikke igjen.

Skilsmisser var svært uvanlige på slutten av 1800-tallet. Det året Tor og Christine Helliesen fikk innvilget skilsmisse var det 123 skilsmisser i Norge. I 1901 var den generelle skilsmisseraten på 0,34 per tusen bestående ekteskap.⁸³ Folk fra alle samfunnslag ble skilt, relativt flere i byene enn på landet.⁸⁴

Huset i Møllegata 12, der Tor Helliesen bodde fra 1894 til 1914, er det hvite huset nærmest det store veikrysset til venstre for midten av bildet. Flyfoto fra 1936/37.

Foto: Widerøe/Stavanger Byarkiv.

Møllegata 12, where Tor Helliesen lived from 1894 to 1914, is the white house closest to the major road intersection.

Aerial photography from 1936/1937.

Photo: Widerøe/Stavanger City Archives.

Tor Helliesen og den seks år gamle datteren Herdis ble boende i Møllegata 12 etter at Christine flyttet ut i 1897. Tjenestepiken, senere husbestyrerinnen, Anna Midbøe som ble ansatt i 1895, ble hos dem i ennå mange år.⁸⁵

Helliesen hadde små notatbøker der han noterte fra sine arkeologiske registreringer og fra arbeidet på museet, kladdet brev, tegnet små skisser og skrev sirlige lister over sine utgifter og inntekter, både privat og i forbindelse med arbeidet.⁸⁶ Der kan en få et lite innblikk i hans og datterens hverdagsliv. Jevnlig kjøpte Helliesen aviser og frukt, blant annet appelsiner. Av og til spanderte

han kaker på seg og datteren eller kjøpte marsipan eller «bombom» til henne. De gikk også på sirkus. Herdis tok spilletimer og de hadde trolig piano hjemme, ettersom han betalte en pianostemmer. Herdis gikk også på danseskole. 6. mars 1905 betalte Helliessen 16 kroner for danseskolen, og Herdis fikk både nye hansker, bånd, ballsko og marsipan. Flere steder er det nevnt at de hadde en hund. Helliessen noterte også utgifter til frisør, til reparasjon av en hatt, til kalosjer til Herdis og slips til seg selv. Ofte er det notert at han ga en liten sum til «en fattig». Helliessen hadde stadig utgifter til konsert- og teaterbilletter og han gikk i forelesningsforeningen.

Husbestyrerinnen Anna Midbøe, som ble nevnt ved fornavn i notatbøkene, fikk hver måned husholdningspenger. I tillegg kom utgifter til kull og parafin, husleie og skolepenger for Herdis. Herdis var elev ved Frøknene Rings Pige-skole, der faren tidligere hadde undervist. Helliessens forhenværende svigermor, fru Pedersen, mottok innimellom penger for Herdis. Ut fra de kommunale folketellingene i Stavanger kan en se at Herdis tilbragte noe tid hos sin mormor og morfar i Store Skippergate og senere i Erichstrups gate 8 i Stavanger.⁸⁷

Herdis oppholdt seg i England i deler av 1908 og 1909, og i 1910 bodde hun hos sognepresten Olaf Holm i Røyken, mens hun var musikkelev.⁸⁸ Hun bistod tydeligvis sin far med innsamling av insekter og hadde med syv biller derfra som hun ga til museet.⁸⁹ I 1911 var Herdis «i Kristiania for at spille», i følge den kommunale folketellingen for Stavanger.⁹⁰

KUNST, FRILUFTSLIV OG ESPERANTO

Tilbake hos sin far i Stavanger tok Herdis i mot pianoelever i leiligheten i Møllegata.⁹¹ Musikkinteressen hadde hun nok arvet fra sin far. I minneordene etter hans død skrives det at han var en dyktig kvartett- og korsanger, og var fast gjest ved alle byens konserter og teaterforestillinger.⁹²

18. september 1883 var Tor Helliessen blant dem som underskrev og rykket inn følgende kunngjøring i Stavanger Amtstidende og Adresseavis: «Undertegnede indbyde herved til Dannelse af et **musikalsk Selskab** i vor By med det Formaal gennem Indøvelse og Concerter at søge at utbrede og vedligeholde den musikalske Sands. [...]».⁹³ Stavanger Musikforening ble opprettet (egentlig gjenopprettet, da foreningen hadde vært aktiv også tidligere),

og Tor Helliessen ble valgt inn som kasserer og styremedlem i 1884.⁹⁴ Foreningen ble nedlagt etter noen år, men oppstod igjen i 1895. Denne gang var Helliessen også med i styret i et par år. Foreningen hadde eget orkester og kor, og holdt konserter 3–4 ganger årlig, gjerne i Turnhallen, Teateret eller i Domkirken.⁹⁵

Som student hadde Tor Helliessen vært medlem av Den Norske Studentersangforening i Kristiania. Den største opplevelsen som kormedlem må ha

vært turen til Paris under verdensutstillingen i 1878. Koret startet «Pariserferden» med konserter i Drammen og Kristiania før de dro med det innleide dampskipet «Harald Haarfagre» via Arendal og Kristiansand til Le Havre i Frankrike. Vel fremme i Paris ble de innlosjert på det nye og praktfulle Hotel Continental. De deltok i fester og sammenkomster med den norsk-svenske ministeren i Paris, med «præsidenten» og «præsidentinden» av Frankrike og med andre notabiliteter. Konserten, som de holdt sammen med student-sangerforeningen i Uppsala, ble en stor suksess. Tilbake i Kristiania ble parisersangerne mottatt med jubel og stor velkomstfest i Tivoli med taler, sang og dans.⁹⁶

Tor Helliessen var medlem av Stavanger Kunstforening og satt i foreningens styre.⁹⁷ Kunsten opptok Helliessen også i form av egen tegning og maling.⁹⁸ Vi

Studentkoret som dro til Paris under verdensutstillingen i 1878. Tor Helliessen står i andre rekke, som nr. to fra venstre.

Fra Andersen, O. (1895): *Den norske studentersangforening 1845–1895*, plansje mellom s. 188 og 189.

The Norwegian Student Choir visited Paris during The World Exhibition in 1878. Tor Helliessen is standing in the second row, second from the left.

Source: Andersen, O. (1895): *Den norske studentersangforening 1845–1895*.

kjenner, som nevnt, tegningene hans blant annet som illustrasjoner til artiklene om Coleoptera i SMÅ og som flotte, detaljrike tegninger av oldsaker i de årvisse oldsakskatalogene i SMÅ og i museets hovedprotokoller for innkomne oldfunn. Han underviste jo også i tegning.

Helliesen var friluftsmann og trivdes ute i naturen med pensel og insekthåv. Han var medlem av Stavanger Turistforening og var valgt inn som suppleant (varamann) i foreningens styre i 1899–1901.⁹⁹ Han var også helt frem til sin død aktiv turner.¹⁰⁰ Byens nye turnhall lå rett nedenfor museet.

Noen av Helliesens entomologiske artikler ble skrevet på esperanto. Dette er et oppkonstruert språk som ble utviklet av den polske legen Ludwik Zamenhof i 1887. Språkets intensjon var å bli et verdensomspennende språk som skulle gjøre det enklere for mennesker med ulike morsmål å kommunisere. Det ble holdt foredrag om esperanto og det var skriverier i avisene om dette språket de første årene på 1900-tallet. Blant annet holdt lærer på Stord, Nils Økland, esperantokurs og foredrag i Sandnes og Stavanger i 1905, 1906 og 1907.¹⁰¹ I 1906 opprettet esperantobevegelsen sin første norske forening i Kristiania, og en egen forening i Stavanger ble stiftet i 1910.¹⁰² En vet lite om Stavangerforeningen på denne tiden, men det er svært sannsynlig at Helliesen var medlem der. I SMÅ for 1909 skrev Helliesen en artikkel med resymé på esperanto, og i SMÅ for 1911 og 1912 publiserte han tre entomologiske artikler som i sin helhet er skrevet på esperanto.¹⁰³ Helliesens artikler er trolig de eneste vitenskapelige arbeider som originalt er skrevet på esperanto av en nordmann.¹⁰⁴ De synliggjør den optimismen som preget ham selv og esperantomiljøet, med tro på at esperanto ville bli det viktigste fremmedspråket for folk flest og at det ville få en viktig posisjon som et vitenskapelig språk.

Helliesen startet også opp med privat næringsvirksomhet. Sammen med kjøpmennene Joh. C. Schouw og Andr. Buch opprettet han Actieselskabet Stavanger Hønseri i april 1893, for å utklekke og forhandle høns og egg.¹⁰⁵ Samme år ble hønseriet rammet av hønsediferi på 337 høns, hvorav 104 døde.¹⁰⁶ Hvordan det gikk med forretningen videre vites ikke.

Tor Helliesen var ved sin død formann i gatenavnkomiteen for Stavanger.¹⁰⁷

EN ESTETIKER MED EN NOBEL OG VENNLIG KARAKTER

Tor Helliessen døde 16. juli 1914, etter å ha blitt lagt inn på Stavanger Sykehus for en magesåroperasjon. Han ble bare 59 år gammel. Kisten ble ført fra sykehuset til dampskipet «Sandnæs», for å bli sendt til Bergens Krematorium.¹⁰⁸ Derfra ble urnen sendt til hans søster, fru Signe Heyerdahl, i Kristiania.¹⁰⁹ Hvor urnen ble nedsatt, har det ikke lyktes meg å finne ut.

I den tidligere kollegaen Anton W. Brøggers minneord etter Helliessens død ble han omtalt som en gentleman, et godt, nobelt menneske som aldri talte høyt og påkalte oppmerksomhet med store geberder. Han trivdes best i en stille avkrok ved en studérlampe, eller på en sommerdag med insekthåven ute på Jæren. Det han elsket mest var «de stille høstdagene med høi himmel og gule lier mellem Ryfylkes blaa fjeld.»¹¹⁰ Entomologen Leif Reinhardt Natvig mintes ham som en mann med en tilbaketrukket natur, og som en estetiker med en nobel og vennlig karakter.¹¹¹

Tor Helliessens datter giftet seg i 1913 med kjøpmann Bjarne Johnsen.¹¹² Bare tre dager etter Helliessens død fødte Herdis en jente, Bodil, Tor Helliessens første barnebarn.¹¹³ Året etter fikk Herdis en sønn som ble oppkalt etter sin morfar, han ble døpt Tor Helliessen Johnsen.¹¹⁴ Herdis ble senere skilt. Hun giftet seg på nytt og flyttet med de to barna til Kristiania, der hun fikk en datter med sin nye ektemann.¹¹⁵

FAGLIGE VURDERINGER AV HELLIESEN

Som entomolog var Helliessen høyt verdsatt. Thomas Georg Münster, en av datidens store kapasiteter innen insektforskningen, skrev i sitt minneord om Helliessen at «hans skarpe blik, hans utholdende tålmodighet i forbindelse med hans indgående kjendskap til dyrenes levevis brakte de smukkeste resultater og denne egn [Stavanger amt og Sørlandet] er herved blit en av dem, hvis fauna er bedst kjent her i landet.» Videre skrev Münster at «Tor Helliessen hadde ved sit videnskabelige arbeide kunnet forsvare sin plass i ethvert land og hans tap vilde været følelig [...] Han vil altid mindes av norske entomologer som den dyktige videnskapsmand, den gode kamerat og ven.»¹¹⁶

Holger Holgersen, entomolog og leder av museets zoologiske avdeling i en årrekke, har skrevet at en må bli imponert over Helliessens allsidighet og

arbeidskraft.¹¹⁷ Hans innsats på det entomologiske område var beundringsverdige da han arbeidet under primitive forhold, med dårlige luper og uten elektrisk lys. Museet fikk innlagt elektrisk lys først i 1914.¹¹⁸

Det er tydelig at det må ha foregått en profesjonskamp mellom zoologen Helligesen og den unge og ambisiøse arkeologen Brøgger, som ønsket å endre museets fokus fra naturvitenskap til arkeologi og kulturhistorie. Det ser ikke ut til at Brøgger verdsatte Helligesens arkeologiske arbeid eller hans arbeid som museets bestyrer. Om hans arbeid skrev Brøgger i minneordet om Helligesen: «hvad han i denne tid virket for Museet og videnskapen, hører det ikke hit at dømme om. Men det vi kan mindes, det vi kan samles om i alvorsstunden ved hans bortgang, det er hans fine noble karakter, paa hvem dagliglivets mangehaande smaa lurvetheter virket forvirrende, isolerende og bragte ham stedse dypere inn i et ideelt arbeide.»¹¹⁹ Stavanger museum var fremdeles preget av sin opprinnelse som et universalmuseum med vekt på naturvitenskapen da Brøgger ble ansatt i 1909. En forklaring på denne mulige konflikten kan derfor være at ideene om museenes oppgaver var inne i en endringsprosess fra 1890-årene. Identitetsbygging og det historiske elementet, med vekt på den norske kulturarven ble det sentrale, noe som ga seg utslag i de mange folkemuseene som etter hvert vokste frem. De fleste universalmuseene, blant dem Stavanger museum, endret jo etter hvert også fokus i kulturhistorisk retning.¹²⁰

Haakon Shetelig, bestyrer av Bergen Museum, arkeolog og venn av Brøgger, synes også å ha hatt denne negative holdningen til Helligesens arbeid. I 1944 skrev han at Helligesen ikke var den rette mann som sjef for Stavanger museum.¹²¹ Han hadde ikke forutsetninger for å utforme det nye museumsbygget, da han hverken hadde skole eller erfaring som museumsmann. Museet ble utformet som et rent zoologisk museum. Men Shetelig berømmet at Helligesen i 1898 endelig begynte med «arkeologiske undersøkelser jevn-sides med sin insektfangst, særlig med en meget nyttig systematisk kartlegging av Jærens fortidsminner».¹²²

Museets direktør fra 1917 til 1922, arkeologen Eyvind de Lange, skrev i SMA for 1917 at grunnen til at de naturhistoriske samlingene kom i første rekke, var en følge av Helligesens utdannelse. Men da museet utvidet sitt arbeidsprogram med arkeologien, tok Helligesen ivrig fatt både med samlingene og de undersøkelsene som måtte gjøres. Helligesens registrering av oldtidslevn-

ingene vil alltid få betydning for utforskningen av Jærens forhistorie. Eyvind de Lange mente også at det skyldtes Helliessens utrettelige arbeid at museet fikk en så rik vekst de årene han ledet det.¹²³

Odmund Møllerop, tidligere leder av arkeologisk avdeling på Stavanger museum og senere direktør på Arkeologisk museum i Stavanger, skrev i SMÅ til museets hundreårsjubileum at det neppe er tvil om at ansettelsen av Helliessen i 1882 var et lykkelig valg for museet. Han var en mann med

Entomologen Tor Helliessen på feltarbeid, ca. 1910.
Foto: Hans Henriksen/Stavanger Byarkiv.

Entomologist Tor Helliessen during a field work, c. 1910.
Photo: Hans Henriksen/Stavanger City Archives.

imponerende arbeidslyst paret med en vitenskapelig holdning til alt han foretok seg. Møllerop skrev videre at det er «imponerende å se med hvilken målbevissthet både direksjonen og konservator prøver å etterleve den målsetting som ble presentert ved stiftelsen '... at faa i stand et ordnet museum for Stavanger by'. Dette til tross for de kummerlige økonomiske år både byen og landet for øvrig kunne by museet.»¹²⁴ Imponerende var det også at man allerede i 1893 kunne flytte inn i den nye museumsbygningen, mente Møllerop.

Til sist vil jeg nevne omtalen Tor Helliessen har fått av Per Haavaldsen, arkeolog og ansvarlig for Arkeologisk museum i Stavangers fornminneregistreringer for Økonomisk kartverk gjennom mange år. Haavaldsen har

Tor Helliensens signatur på et brev fra 1895. Tilhører MUST.

Foto: Nina E. Ingebretsen.

Tor Helliensens signature on a document from 1895, filed in Museum Stavanger's archives.

Photo: Nina E. Ingebretsen.

AVSLUTNING

Vurderingen av Tor Helliensen spriker, som denne fremstillingen viser. Men dersom en velger å tone ned gnisninger mellom kolleger og ser bort fra faglig uenighet, må det kunne slås fast at Helliensen la ned et livsverk som må vekke beundring. Han gjennomførte Stavanger museums overgang fra et kuriosa-kabinett til et reelt museum og han var av avgjørende betydning i den viktige fasen da museets status som vitenskapelig institusjon ble etablert. Rent faglig står hans innsats fremdeles støtt, særlig innen entomologien og med hans nyvinnende arbeid innen arkeologisk registrering. I tillegg virket han som lærer på flere skoler i byen gjennom mer enn 25 år og deltok aktivt i byens kultur- og foreningsliv, og han hadde eneomsorgen for datteren etter skilsmissen fra sin kone. Helliensen har blitt beskrevet som en dyktig og streng lærer og en vennlig, men tilbaketrukket mann.

Tor Helliensen er blitt hedret med en gate oppkalt etter seg: Konservator Helliensens gate på Stokka i Stavanger.

Takk

Jeg vil rette en takk til Einar Solheim Pedersen ved Arkeologisk museum, UiS, for korrekturlesing og innspill underveis i skriveprosessen. Takk også til Svanlaug Takle ved Universitetsbibliotekets avdeling på Arkeologisk museum, UiS, for god hjelp med å finne litteratur.

Noter

- [1] DA, Halden, ministerialbok 16 (1845–1856), fødte og døde menn 1855, s. 79, nr. 52.
- [2] Christiansen 2010:17.
- [3] DA, Halden, klokkerbok 5A (1855–1864), døde og begravde menn 1861, s. 357, nr. 38.
- [4] DA, folketellingen 1865, Fredrikshald; DA, Halden, ministerialbok 19 (1866–1877), konfirmerte 1871, s. 347, nr. 6; Studenterne fra 1875 (1900):52.
- [5] DA, folketellingen 1875, Kristiania; Studenterne fra 1875 (1900):52.
- [6] Koren 1885:26; Studenterne fra 1875 (1900):52.
- [7] DA, Stavanger/Domkirken, Frue, klokkerbok B4 (1752–1790), fødte og døde 1790, s. 240, nr. 91; Lindstøl 1914:365; Christiansen 2010:9.
- [8] Lindstøl 1914:365.
- [9] DA, Eigersund/Eigersund, ministerialbok A7 (1815–1827), ekteviede 1817, uten sidenr., nr. 7.
- [10] Lindstøl 1914:365; Kiil 1989:80.
- [11] Lindstøl 1914:365.
- [12] DA, Halden, ministerialbok 15 (1834–1845), døde og begravde 1837, s. 369, nr. 50.
- [13] DA, Halden, ministerialbok 16 (1845–1846), ekteviede 1850, s. 296, nr. 5.
- [14] Austbø mfl. 2008:209; Christiansen 2010.
- [15] DA, folketellingen 1885, Stavanger; Christiansen 2010:17.
- [16] DA, folketellingen 1885, Stavanger; Christiansen 2010:17.
- [17] Svendsen 2009.
- [18] Dersom ikke annet er angitt, er kilder for dette kapittelet årsberetningene i SMÅ for 1877–1915, de Lange 1918 og Holgersen 1977.
- [19] Eriksen 2009:65–66.
- [20] For referanser, se kapittelet om læreren Tor Helliesen.
- [21] DA, folketellingen 1885, Stavanger.
- [22] Helliesen 1894a; Bore 1994.
- [23] Helliesen 1894a; Bore 1994.
- [24] Det Statistiske Centralbureau 1900:3, tab. 3.
- [25] Wishman 1977:130.
- [26] Helliesen 1892–1910.
- [27] Helliesen 1891; Helliesen 1891–1900, første del.
- [28] Hoffstad 1892.
- [29] Helliesen 1899–1914.
- [30] Tjøtta 1906.
- [31] Møllerop 1977:67.
- [32] Den arkeologiske avdelingen ble skilt ut som et eget museum i 1975, Arkeologisk museum i Stavanger, og er nå en del av Universitetet i Stavanger.
- [33] MUST, ST-001, boks 5, skisser i notatbok merket «Nye medlemmer af Stavanger Kunstforening».
- [34] Forsiden av SMÅ for 1907.
- [35] Studenterne fra 1875 (1900):52; Münster 1915.
- [36] Münster 1915; Holgersen 1977:22–23.
- [37] Helliesens Coleopter-publikasjoner i SMÅ har opplysninger om funnsted for billene og om eventuelle givere.
- [38] Sømme 2004:72.
- [39] SMÅ 1890–1915; Holgersen 1977; Runde 1991; En fullstendig bibliografi over Helliesens artikler i SMÅ finnes i Wishman 1991:89–91.
- [40] SMÅ 1912:7; Holgersen 1977:23.
- [41] Holgersen 1946.
- [42] Museum Stavanger (u.å.): Plan for samlingsforvaltning 2013–2014, Kap. 2 Samlingsbeskrivelser, Naturhistoriske samlinger av Alf Tore Mjøs og Olav Runde.
- [43] Stavanger Aftenblad 05.10.1914; Holgersen 1977:23.
- [44] Sømme 2004:277.
- [45] Sømme 2004:44 [foto], 277.
- [46] Se Ingebretsen 2014 for en mer inngående presentasjon av Helliesens arbeid for arkeologien i Rogaland.
- [47] Montelius 1872–1874; Rygh 1885; Müller 1888–1895.
- [48] Møllerop 1977:63; Hovedprotokollene finnes på AM.

- [49] Helliesen 1899–1914, første del.
- [50] Nicolaysen 1862–1866; Helliesen 1899–1914; Tysdal 1985; Møllerop 1991:6–7; Ingebretsen 2014:6.
- [51] Ingebretsen 2014:8.
- [52] Møllerop 1977:64–69; I dag har Rogaland fylkeskommune forvaltningsansvaret for kulturminnene i fylket. Arkeologisk museum, UiS, har rådgivende funksjon i forb. med fylkeskommunens plansaksbehandling når det gjelder kulturminner eldre enn reformasjonen. Arkeologisk museum har også utgravningsansvar og ivaretar statens eiendomsrett til automatisk fredede kulturminner ved at alle arkeologiske funn og dokumentasjon fra utgravninger m.m. oppbevares i museets magasin og arkiv.
- [53] Ingebretsen 2014:8–10.
- [54] Brøgger 1908; Egenæs Lund 1951:8; Ravn og Barber 2012:3.
- [55] AM, attest v/F. Maurer, Frk. Falsens Skole i Kristiania, datert 17.02.1882; Studenterne fra 1875 (1900):52.
- [56] AM, attest v/F. Maurer, Frk. Falsens Skole i Kristiania, datert 17.02.1882.
- [57] Koren 1885:26; Studenterne fra 1875 (1900):53; Asheim 1999:57.
- [58] BAST, kommunal folketelling for Stavanger 1909.
- [59] Asheim 1999:56–63; Austbø mfl. 2008:517.
- [60] Studenterne fra 1875 (1900):53.
- [61] Asheim 1999:49–50, 54; Austbø mfl. 2008:181.
- [62] AM, attest fra Frk. Rings Pigeskole, datert 17.12.1892.
- [63] Asheim 1999:50–53; Austbø mfl. 2008:182.
- [64] AM, attest fra Frk. Rings Pigeskole, datert 17.12.1892.
- [65] Studenterne fra 1875 (1900):53.
- [66] AM, Helliesens notatbok fra 1908.
- [67] Austbø mfl. 2008:95.
- [68] Walløe 2009.
- [69] Mohr 1953.
- [70] Storm 1946.
- [71] Storm 1946:57–58.
- [72] DA, Stavanger, St. Johannes, ministerialbok A3 (1885–1898), ekteviede 1890, s. 29, nr. 1; St. Johannes menighet benyttet St. Petri kirke inntil de fikk egen kirke i 1909, iflg. Austbø mfl. 2008, s. 421.
- [73] DA, folketellingen 1885, Stavanger.
- [74] DA, Stavanger, St. Johannes, ministerialbok A3 (1885–1898), ekteviede 1890, s. 29, nr. 1.
- [75] DA, Stavanger, Domkirken, ministerialbok A29 (1889–1902), fødte og døde 1891, s. 39, nr. 66.
- [76] BAST, kommunal folketelling for Stavanger 1894; AM, informasjon om betaling av husleie i Helliesens notatbøker; BAST, Oppmålingsvesenet, areal- og takst-kort over Møllet. 12.
- [77] SAST, Amtmannsarkivet, jnr. 2743/1896, attest fra sogneprest Bergesen, datert 21.07.1896; SAST, Amtmannsarkivet, jnr. 2743/1896, udatert attest om megling 21.07.1896 v/ Stavanger Magistrat.
- [78] SAST, Amtmannsarkivet, jnr. 261/1897, Christine og Tor Helliesen til Amtmanden i Stavanger, søknad om å leve adskilt, datert 22.09.1896; SAST, Amtmannsarkivet, jnr. 261/1897, Separasjonsbevilling, datert 15.01.1897.
- [79] SAST, Amtmannsarkivet, jnr. 261/1897, Christine og Tor Helliesen til Amtmanden i Stavanger, søknad om å leve adskilt, datert 22.09.1896.
- [80] SAST, Amtmannsarkivet, jnr. 1542/1898, 21.04.1898, anført at «Konservator Tor Helliesen andrager om Skilsmissebevilling ...», videresendt Justisdept.; SAST, Amtmannsarkivet, jnr. 2165/1898, 31.05.1898, Justisdept. innvilger ikke skilsmisse.
- [81] SAST, Amtmannsarkivet, jnr. 4794/1898, 24.11.1898, «Konservator Helliesen og Hustrue søger Skilsmisse og Till. til nyt Ægteskab», videresendt Justisdept.; SAST, Amtmannsarkivet, jnr. 1105/1899, 13.03.1899, «Sekr. medd. at Konservator Helliesen og Hustrue er tilstaaet Skilsmisse og Till. til nyt Ægteskab.»; DA, Bergen, Domkirken, ministerialbok D4 (1880–1907), borgerlig viede 1899, s. 210, nr. 15 (innført i kolonne 13 at hennes ekteskap med konservator Th. A. Helliesen er hevet iflg. Res. av 25.02.99.).
- [82] DA, Bergen, Domkirken, ministerialbok D4 (1880–1907), borgerlig viede 1899, s. 210, nr. 15; DA, folketellingen 1900, Bergen.
- [83] Mamelund, Brunborg og Noack 1997:29, tabell 1.

- [84] Johansen 2001:304.
- [85] BAST, kommunale folketellinger for Stavanger 1895–1907; DA, folketellingen 1900, Stavanger.
- [86] Notatbøkene finnes på AM.
- [87] BAST, kommunale folketellinger for Stavanger 1895–1907; AM, Helliensens notatbøker.
- [88] BAST, kommunale folketellinger for Stavanger 1908–1910; DA, folketellingen 1910, Stavanger og Røyken.
- [89] SMÅ 1910:15.
- [90] BAST, kommunal folketelling for Stavanger 1911.
- [91] Annonser i Stavanger Aftenblad 25.09–01.10.1912: «Elever i pianospill modtages. Herdis Helliessen. Mølleegd. 12 II.»
- [92] Nekrolog i Stavanger Aftenblad 17.07.1914; Brøgger 1914.
- [93] Kunngjøring i Stavanger Amtstidende og Adresseavis 18.09.1883. (Undertegnet 15.09.1883.)
- [94] BAST, Stavanger musik Selskabs Forhandlingsprotokold 1866 (til 1884).
- [95] BAST, Forhandlingsprotokol for Stavanger Musikforening 1895; BAST, utklippbok merket «Stavanger musikforening. Konsert-programmer og avis-kritik mm.»
- [96] Andersen 1895:188–223; Studenterne fra 1875 (1900):53.
- [97] MUST, ST-001, boks 5, notat med direksjonens signaturer, datert 28. januar 1897, i notatbok merket «Nye medlemmer af Stavanger Kunstforening»; AM, adgangskort til Kunstforeningen i Stavanger for aaret 1912.
- [98] Nekrolog i Stavanger Aftenblad 17.07.1914; Brøgger 1914.
- [99] Selvær 1973:11.
- [100] Nekrolog i Stavanger Aftenblad 17.07.1914.
- [101] Artikler og annonser i flere utgaver av Stavanger Aftenblad fra 1905 og fremover, lest på bokhylla.no; Stavanger Aftenblad 11.04.1905; Stavanger Aftenblad 14.11.1906; Stavanger Aftenblad 20.02.1907; Ullestad 2013:6–7.
- [102] Engesgaard Christie 1912:11; Ullestad 2013:7.
- [103] Helliessen 1910–1913, første del; Helliessen 1912; Helliessen 1913a; Helliessen 1913b.
- [104] Ullestad 2013:8.
- [105] Kunngjøring i Norges Kundgjørelsestidende 24.04.1893.
- [106] Direktøren for det Civile Veterinærvesen 1895:20.
- [107] Stavanger Aftenblad 24.10.1914.
- [108] DA, Stavanger, Domkirken, ministerialbok A31 (1896–1917), døde og begravede 1914, s. 191; Stavanger Aftenblad 17.07.1914b, dødsannonse.
- [109] Akasia/Bergen kirkelige fellesråd, kremasjonsprotokoll 1914 for Møllidal krematorium. (Opplysning gitt over telefon 22.02.2014.)
- [110] Brøgger 1914.
- [111] Natvig 1915.
- [112] DA, Stavanger, Domkirken, ministerialbok A33 (1905–1922), ekteviiede 1913, s. 83, nr. 62.
- [113] DA, Stavanger, Domkirken, ministerialbok A32 (1903–1915), fødte og døpte 1914, s. 281, nr. 139.
- [114] DA, Stavanger, Domkirken, ministerialbok A34 (1915–1929), fødte og døpte 1916, s. 24.
- [115] DA, Oslo byfogd, vigselsbok (borgerlig) nr. II 13 (1919–1920), borgerlig viiede 1920, s. 192; DA, Oslo, Fagerborg, ministerialbok 5 (1909–1935), fødte og døpte 1922, s. 198, kvindekjøn nr. 2; Studenterne fra 1875 (1925):74.
- [116] Münster 1915.
- [117] Holgersen 1977:18.
- [118] Holgersen 1977:23.
- [119] Brøgger 1914.
- [120] Eriksen 2009:70.
- [121] Shetelig 1944:91.
- [122] Shetelig 1944:91.
- [123] de Lange 1918:48–49.
- [124] Møllerop 1977:63.
- [125] Haavaldsen u.å.

Kilder:

- Andersen, O. (1895): *Den norske studentersangforening 1845–1895: Festskrift utgivet i anledning af foreningens 50aars jubilæum*. Kristiania.
- Asheim, Ø. (1999): Privatskolene i Stavanger på 1800-tallet. *Skolehistorisk årbok for Rogaland 1999*, s. 37–63. Stavanger.
- Austbø, A. T. mfl. (red.) (2008): *Stavanger byleksikon*. Stavanger.
- Bore, O.M. (1994): «Det største, skjønneste og mest imponerende bygværk i byen.» *SMÅ 1993*, s. 5–36. Stavanger.
- Brøgger, A.W. (1908): Vistefundet. En ældre stenalders kjøkkenmødding fra Jæderen. *SMÅ 1907*. Stavanger.
- Brøgger, A. W. (1914): Tor Helliessen. In memoriam. *Stavanger Aftenblad 20.07.1914*.
- Christiansen, J. (2010): «*Stashoffmannen*» og *de + O. Helliessen & Co 1882–1995*. Stavanger.
- de Lange, E. (1918): Stavanger museum gjennom 40 aar. *SMÅ 1917*, s. 1–64. Stavanger.
- Direktøren for det Civile Veterinærvesen (1895): Beretning om Veterinærvesenet og Kjødkontrollen i Norge for aaret 1893. *Norges Officielle Statistik*. Tredie række no. 218. Kristiania.
- Det Statistiske Centrabureau (1900): *Statistisk aarboeg for kongeriget Norge*. Tyvende aargang.
- Egenæs Lund, H. (1951): *Fangst-boplussen i Vistehulen*. Stavanger.
- Engesgaard Christie, S. (1912): *Hele Esperanto. Historie, lærebok med øvelser samt esperanto-norsk og norsk-esperanto ordlister paa til sammen ca. 4300 ord*. Kristiania.
- Eriksen, A. (2009): *Museum. En kulturhistorie*. Pax forlag A/S. Oslo.
- Helliessen, T. (1891–1900): Bidrag til kundskaben om Norges coleopterfauna I–VII. *SMÅ 1890–1894, 1898–1899*. Stavanger.
- Helliessen, T. (1891): Fortegnelse over Coleoptera (Carnivori, Palpicornes og Amphibii), fundne paa Jæderen i 1890. *SMÅ 1890*, s. 34–49. Stavanger.
- Helliessen, T. (1892): Fortegnelse over Coleoptera, fundne paa Jæderen i 1891. (Fortsættelse fra aarsberetningen fra 1890.) *SMÅ 1891*, s. 95–113. Stavanger.
- Helliessen, T. (1892–1910): Fortegnelse over oldsager indkomne til Stavanger Museum. *SMÅ 1891–1909*. Stavanger.
- Helliessen, T. (1893): Fortegnelse over Coleoptera, fundne i Ryfylke sommeren 1892. *SMÅ 1892*, s. 58–98. Stavanger.
- Helliessen, T. (1894a): Den nye musæbygning. *SMÅ 1893*, s. 23–28. Stavanger.
- Helliessen, T. (1894b): Fortegnelse over Coleoptera, fundne paa Jæderen og i Ryfylke i 1892–93. *SMÅ 1893*, s. 51–83. Stavanger.
- Helliessen, T. (1898a): Om en for den skandinaviske halvø ny snudebille *Lisoma deflexum* Panz. *SMÅ 1897*, s. 34–35. Stavanger.
- Helliessen, T. (1898b): Fortegnelse over Coleoptera, hørende til gruppen Rhynchophori, fundne paa Jæderen og i Ryfylke. (Fortsættelse fra Stavanger museums aarsberetning for 1893.) *SMÅ 1897*, s. 36–53. Stavanger.
- Helliessen, T. (1899–1914): Oldtidslevninger i Stavanger amt. *SMÅ 1898–1906, 1908–1909, 1911, 1913*. Stavanger.
- Helliessen, T. (1906): Fortegnelse over Coleoptera, hørende til grupperne Cerambycidae, Chrysomelidæ og Coccinellidæ, fundne paa Jæderen og i Ryfylke. (Fortsættelse fra Stavanger museums aarsberetning for 1897.) *SMÅ 1905*, s. 37–51. Stavanger.
- Helliessen, T. (1910–1913): Nogle nye norske Coleoptera. *SMÅ 1909–1912*. Stavanger.
- Helliessen, T. (1912): La grupo *Chrysomela sanguinolenta*. *SMÅ 1911*, I, s. 1–15. Stavanger.
- Helliessen, T. (1913a): La Norvegaj specoj registantaj al la subgenro *Spartophila* de la genro *Phytodecta* Kirby. *SMÅ 1912*, I, s. 1–9. Stavanger.
- Helliessen, T. (1913b): *Gyrinus opacus* Sahlb kaj *Gyrinus marinus* Gyll. *SMÅ 1912*, II, s. 1–6. Stavanger.
- Helliessen, T. (1914a): Nogle coleoptera nye for Norges fauna. *SMÅ 1913*, II, s. 1–6. Stavanger.
- Helliessen, T. (1914b): *Oxypoda opaca* grav. und *Oxypoda borealis* m.n. sp. *SMÅ 1913*, III, s. 1–5. Stavanger.
- Helliessen, T. (1915–1916): Stavanger amts coleoptera. *SMÅ 1914–1915*. Stavanger.
- Hoffstad, O.A. (1892): Stavanger amts flora. Fortegnelse over de i Stavanger amt

hidtil bemærkede fanerogamer og karkryptogamer tilligemed angivelse af deres omtrentlige udbredelse inden amtet. *SMÅ 1891*, s. 23–56. Stavanger.

Holgersen, H. (1946): Konservator Helliessens sikadesamling. *SMÅ 1945*, s. 135–139. Stavanger.

Holgersen, H. (1977): Zoologisk afdeling. *SMÅ 1976*, s. 13–60. Stavanger.

Haavaldsen, P. [u. å.]: *Tor Helliessen*. Udatert og uregistrert notat. Topografisk arkiv v/Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Ingebretsen, N.E. (2014): Konservator Tor Ambrosius Helliessen (1855–1914). In: sektorskeren med blick for fornminner. *Frå haug ok heiðni nr. 1, 2014*, s. 3–11. Stavanger.

Johansen, A.M. (2001): *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536–1909. En familie- og rettshistorisk studie*. HIFOs skriftserie nr. 4. Den norske historiske forening.

Kiil, A. (1989): *Før Bodø ble by. Hundholmens historie og forspillet til Bodø*. Bodø.

Koren, K. (1885): *Fortegnelse over Filologer, Realister og Mineraloger fra Norges Universitet 1813–1884 samt Kalender for de høiere norske skoler*. Kristiania: Mallings Boghandels Forl.

Lindstøl, T. (1914): *Stortinget og Statsraadet 1814–1914. 1ste bind. Biografier. 1ste del A–K*. Kristiania.

Mamelund, S., H. Brunborg og T. Noack (1997): Skilsmisser i Norge 1886–1995 for kalenderår og ekteskapskohorter. *Rapport 97/19, Statistisk sentralbyrå*. Oslo.

Mohr, O.L. (1953): Barndomsminner fra Misjonsskolen i Stavanger. *Stavanger Aftenblad 29.08.1953*.

Montelius, O. (1872–1874): *Sveriges forntid. Försök til framställning af den svenska fornforskningens resultat*. Stockholm.

Museum Stavanger [u.å.]: *Plan for samlingsforvaltning 2013–2014*. <http://www.museumstavanger.no/opplev-og-laer/samlingsforvaltning/samlingsplanen/> [Lesedato 04.11.2014]

Müller, S. (1888–1895): *Ordning af Danmarks oldsager I–III*. København.

Münster, T. (1915): Tor Helliessen. *SMÅ 1914*. Stavanger.

Møllerop, O. (1977): Arkeologisk afdeling – Arkeologisk museum i Stavanger. *SMÅ 1976*, s. 61–94. Stavanger.

Møllerop, O. (1991): Arkeologien – og målet var ny kunnskap om Rogalands forhistorie. *SMÅ 1990*, s. 17–26. Stavanger.

Natvig, L.R. (1915): Tor Helliessen. *Entomologische Blätter. Zeitschrift für Biologie und Systematik der Käfer. Nr. 4–6, 1915*, s. 128. Berlin.

Nicolaysen, N. (1862–1866): *Norske Fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger*. Kristiania.

Norsk Kundgjørelsesetidende (25.04.1893): Kunngjøring om opprettelse av «Actieselskabet Stavanger Hønseri».

Ravn, M. og J. Barber (2012): Prosessen bak rekonstruksjonen av Vistegutten. *Frå haug ok heiðni nr. 2, 2012*, s. 3–6. Stavanger.

Runde, O.J. (1991): Naturhistorien. Stavanger Museums Årbok. *SMÅ 1990*, s. 27–46. Stavanger.

Rygh, O. (1885): *Norske oldsager*. Christiania.

Selvær, O. (1973): *Stavanger Turistforening. Innholdsregister for årbøkene 1887–1971*. Stavanger.

Shetelig, H. (1944): *Norske museers historie. Festskrift til Thor B. Kielland på 50-årsdagen 9.12.1944*. Oslo.

Stavanger Aftenblad (11.04.1905): Annonse for foredrag i Bondeungdomslaget om «det millomfolkelege maal «Esperanto» ved lærer Nils Økland.

Stavanger Aftenblad (14.11.1906): Annonse for «foredrag over det internationale Sprogspørsmål og dettes Løsning ved Esperanto» ved lærer Nils Økland i Stavanger Forelæsningsforening.

Stavanger Aftenblad (20.02.1907): Annonse for foredrag om esperanto ved Nils Økland i Sandnes Arbeiderakademi.

Stavanger Aftenblad (25.09.1912 og påfølgende dager): Annonser: «Elever i pianospill modtages. Herdis Helliessen. Møllegd. 12 II.»

Stavanger Aftenblad (17.07.1914a): Tor Helliessen.

Stavanger Aftenblad (17.07.1914b): Dødsannonse, Tor Helliessen.

Stavanger Aftenblad (05.10.1914): Gave til Museet.

Stavanger Aftenblad (24.10.1914): Gatnavns-komiteén.

Stavanger Amtstidende og Adresseavis (18.09.1883): Innbydelse til dannelsen av et «musikalsk Selskab» i Stavanger.

Stavanger museum Aarsberetning/Aarshefte [SMÅ] for årene 1877–1915.

Storm, H. (1946): *Fra det gamle Stavanger*. Oslo.

Studenterne fra 1875: Biografiske meddelelser samlet i anledning af deres 25-aars studenterjubilæum (1900). Trykt som manuskript. Kristiania.

Studenterne fra 1875: Biografiske meddelelser samlet i anledning av deres 50-aars studenterjubilæum (1925). Trykt som manuskript. Oslo.

Svendsen, A.S. (13.02.2009): Henrik Helliessen. I *Norsk biografisk leksikon*. http://nbl.snl.no/Henrik_Helliessen [Lesedato 27.06.2014]

Sømme, L. (2004): *Entomologiens historie i Norge. Norsk entomologisk forening 1904–2004*. Oslo.

Tjøtta, L. (1906): Gamle norske ovne i Stavanger Museum. *SMÅ 1905*, s. 52–64. Stavanger.

Tysdal, O. (1985): «At kartlegge de faste oldtidsminder». Topografisk, arkeologiske registreringer før siste krig. *Frå haug ok heiðni nr. 1, 1985*, s. 157–163. Stavanger.

Ullestad, K.H. (2013): Esperantomiljøet i Stavanger 1905–1945. *Stavangeren nr. 2, 2013*, s. 5–17. Stavanger.

Walløe, L. (13.02.2009). Otto Lous Mohr. I *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/Otto_Lous_Mohr [Lesedato 01.12.2014]

Wishman, T. (1977): Stavanger Museums bibliotek 1877–1977. *SMÅ 1976*, s. 129–140. Stavanger.

Wishman, T. (1991): Stavanger Museum Årbok (SMÅ) – Yearbook – 1890–1990. *SMÅ 1990*, s. 85–115. Stavanger. [Inkludert på s. 89–91 er en bibliografi over Helliessens artikler i SMÅ.]

Digitale kilder

Nasjonalbiblioteket: <http://www.nb.no/>: Digitaliserte eldre utgaver av Norsk Kundgjørelsesetidende, Stavanger Amtstidende og Adresseavis og Stavanger Aftenblad.

BAS: Digitaliserte kommunale folketellinger, Stavanger 1894–1913: <http://www.stavanger.kommune.no/no/Tilbud-tjenester-og-skjema/Kultur/idrett-og-fritid/Kultur/Stavanger-Byarkiv/tema/Slekt/Folketellinger/>.

DA: <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet>: Skannede kirkebøker fra Halden, Oslo, Egersund, Stavanger, Bergen. Digitaliserte folketellinger 1865, 1875, 1885, 1900, 1910.

Andre kilder

Som kilder er også brukt oldsakskataloger i Fortidsminneforeningens årsberetninger for 1882–1890 og i SMÅ for 1891–1909.

Akasia/Bergen kirkelige fellesråd: Kremasjonsprotokoll 1914, Mølldal krematorium.

AM: Notatbøker, rapporter, attester, hovedprotokoller etc.

BAS: Kommunale folketellinger, branntakskort, arkivalia etter Stavanger Musikforening.

MUST: ST-001, boks 5, notatbok merket «Nye medlemmer af Stavanger Kunstforening» og boks 4, brev datert 06.12.1895.

SAS: Amtmannsarkivet, journalnummer 2743/1896, 261/1897, 1542/1898, 2165/1898, 4794/1898, 294/1899, 1105/1899, 1123/1899.

Forkortelser

AM: Topografisk arkiv v/Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.

BAS: Stavanger Byarkiv

DA: Digitalarkivet.

MUST: Museum Stavanger.

SAS: Statsarkivet i Stavanger.

SMÅ: Stavanger museum Aarsberetning (1877–1899), Stavanger museum Aarshefte/Årshefte (1900–1939), Stavanger museum Årbok (1940–2009).

SUMMARY

Curator Tor Ambrosius Helliessen (1855–1914)

Tor Ambrosius Helliessen was Stavanger Museum's manager for 32 years, from 1882 to 1914. He played an important part in the development of the museum as a scientific institution, and for entomological research both in Rogaland and on the south coast of Norway. Among archaeologists, Helliessen is well known for the systematic archaeological records that he made for the northern part of Jæren.

Tor Helliessen was born in Halden on January 24th 1855. He was the son of the custom's cashier Henrich Helliessen from Stavanger and his second wife, Anne Mathilde Elisabeth (maiden name Hansen) from Farsund. Tor Helliessen received his Mathematics and Science degree/teacher qualification in May 1881 at the Royal Frederick University (University of Oslo).

Stavanger Museum was established in 1877. Tor Helliessen was hired as the manager and sole curator in August 1882. He was responsible for the entire museum, both the department of natural history, and the department of cultural history. He was also the secretary of the museum's governing board as well as the treasurer.

In the early years, Stavanger Museum was housed in an old wooden building close to the city's harbour. In 1893, the museum moved into a new, stately building on a hill above the town. Helliessen made a huge contribution in the planning of the new museum, and also for the transfer and arrangement of the collections in the new exhibition rooms. The museum was an institution that covered several disciplines. The emphasis was on natural history, but the collections also included archaeology, ethnography, and Norwegian cultural history.

Tor Helliessen was principally an entomologist. He became interested in nature from his early childhood, which was when he first started collecting insects. In Stavanger, Helliessen had a good opportunity to develop his scientific interests, and the beetles (Coleoptera) became his specialist field of study. Until Helliessen started his studies, Jæren, Ryfylke and almost the entire south coast of Norway were virtually unknown territories for entomologists. His systematic and meticulous collecting of specimens meant that these areas became amongst the best studied in Norway at that time. He discovered several new beetle species, and the museum had one of the largest collections of beetles in the country. Helliessen published the results of his insect research in Stavanger Museum's annual reports from 1890 to 1915. Some of the articles are written in Esperanto.

In 1897, Helliessen started the registration and mapping of prehistoric sites in Jæren and his work is considered as pioneering for the archaeology in Norway. He was particularly concerned with the removal and destruction of burial mounds, and other relics. This was partly due to agriculture and road construction, but also to vandals and treasure hunters. Until 1905, Norway had no laws protecting prehistoric sites and objects. Helliessen registered, described and mapped previously known and unknown prehistoric sites on every farm in each parish on the northern part of Jæren. He published these records as "Oldtidslevninger i Stavanger amt" (Antiquities in Stavanger County) in the museum's annual reports from 1898 to 1913. These records are still important today, particularly because Helliessen created them before the acceleration of the industrialisation of agriculture, which resulted in the disappearance of even more ancient monuments.

In addition to his curatorial position, Hellitesen taught drawing and science at various schools in the city for more than 25 years. He was described as a skilled and strict teacher. Tor Hellitesen was an artist by nature. He used his own drawings as illustrations for his beetle research, and in the annual catalogues of antiquities. He was also interested in music and participated in the city's music scene, both as an audience member at various concerts, and as a singer and board member of the "Stavanger Music Association".

Tor Hellitesen married Alvilde Christine Pedersen on the 6th of January 1890. Their only child, a daughter named Herdis, was born in 1891. In 1896, the couple decided to separate, and they divorced in 1899. Herdis stayed with her father and was brought up by him.

Tor Hellitesen died on the 16th of July 1914, after being admitted to Stavanger Hospital for an ulcer operation. He was only 59 years old.

